

O'ZBEK VA TURK TILLARIDA MUROJAAT SHAKLLARINING SOTSIOLINGVISTIK TAHLILI

Qosimjonova Gulinigor Baxtiyor qizi

Namangan davlat chet tillar instituti talabasi.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek va turk tillaridagi murojaat shakllari (hitob birliklari) sotsiolingvistik nuqtai nazardan qiyosiy tahlil qilinadi. Murojaat shakllarining turlari, ularning ijtimoiy ierarxiya, yosh, gender, qarindoshlik munosabatlari va rasmiylik darajasiga bog'liq qo'llanilishi o'rganiladi. Shuningdek, ikki tilning umumturkiy ildizlari hamda madaniy va ijtimoiy rivojlanish jarayonlari ta'sirida yuzaga kelgan o'xshashlik va farqlar yoritiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek tilida murojaat shakllari ko'proq hurmat va emotsional iliqlikni ifodalasa, turk tilida T/V (sen/siz) qarama-qarshiligi va ijtimoiy masofa yetakchi omil hisoblanadi. Parallel korpuslar va autentik nutqiy materiallar asosida aniq misollar keltiriladi.*

Kalit so'zlar. *murojaat shakllari, sotsiolingvistika, o'zbek tili, turk tili, qiyosiy tahlil, gender xoslanishi, ijtimoiy ierarxiya, T/V qarama-qarshiligi, hitob birliklari, parallel korpus*

Annotation *This article presents a sociolinguistic comparative analysis of address forms in Uzbek and Turkish. The study examines types of address forms and their usage depending on social hierarchy, age, gender, kinship relations, and degree of formality. It also highlights similarities and differences shaped by the common Turkic roots and distinct cultural developments of the two languages. The findings reveal that Uzbek address forms emphasize respect and emotional warmth, whereas Turkish predominantly reflects social distance through the T/V (sen/siz) opposition. The analysis is supported by examples drawn from parallel corpora and authentic speech data.*

Keywords *address forms, sociolinguistics, Uzbek language, Turkish language, comparative analysis, gender distinction, social hierarchy, T/V opposition, vocatives, parallel corpus*

Murojaat shakllari (hitob birliklari, vokativlar) sotsiolingvistikaning muhim tadqiqot obyektlaridan biri bo'lib, ular orqali so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar, hurmat darajasi, yosh farqi, gender xususiyatlari hamda ijtimoiy masofa namoyon bo'ladi. Har bir tilning murojaat tizimi jamiyatning madaniy qadriyatlari va ijtimoiy tuzilmasini aks ettiradi. O'zbek va turk tillari umumturkiy til oilasiga mansub bo'lib, tarixiy jihatdan yaqinlikka ega. Biroq mustaqil ijtimoiy-siyosiy rivojlanish jarayonida ushbu tillarda murojaat shakllari tizimi turlicha shakllangan. Xususan, turk tilida Brown va Gilman (1960) tomonidan ilgari surilgan "hokimiyat va birdamlik" (power and solidarity) nazariyasiga asoslangan T/V qarama-qarshiligi aniq namoyon bo'lsa, o'zbek tilida murojaatlar ko'proq hurmat, yaqinlik va emotsional munosabatni ifodalovchi leksik va morfologik vositalar bilan boyitilgan. Mazkur maqola o'zbek va turk tillaridagi murojaat shakllarini sotsiolingvistik jihatdan qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlanadi hamda parallel korpuslar va nutqiy materiallar asosida ularning funksional xususiyatlari yoritiladi.

Murojaat shakllarining tasnifi O'zbek va turk tillarida murojaat shakllari quyidagi asosiy toifalarga ajratiladi: • Shaxsiy olmoshlar: sen/siz – sen/siz • Ism va ism-shariflar: Ali, Ayşe • Qarindoshlik nomlari: aka, opa – abi, abla • Kasbiy va ijtimoiy unvonlar: ustoz, domla – öğretmen, bey, hanım • Erkalash va kichraytirish shakllari: -jon, -oy, -cha – -cık, -ım — T/V qarama-qarshiligi va ijtimoiy masofa Turk tilida "sen" yaqin do'stlar, oila a'zolari va tengdoshlar orasida qo'llanilsa, "siz" rasmiy vaziyatlar, yoshi katta yoki ijtimoiy maqomi yuqori shaxslarga nisbatan ishlatiladi. Bu holat ijtimoiy masofa va hurmat darajasini aniq belgilaydi. O'zbek tilida ham "sen" va "siz" qarama-qarshiligi mavjud, biroq u qat'iy xarakterga ega emas. Ko'pincha "siz" hurmat ifodalovchi shakl bo'lsa-da, ism

+ qarindoshlik nomi (Alisher aka, Gulnora opa) kombinatsiyasi keng qo'llaniladi. Parallel korpus tahlillari o'zbek tilida og'zaki nutqda "sen" va leksik murojaat shakllarining ustunligini ko'rsatadi.

Gender va emotsional omillar

O'zbek tilida murojaat shakllarida gender xoslanishi ancha kuchli. Ayollar nutqida "opa", "singlim", "qizim" kabi emotsional birliklar ko'p uchrasa, erkaklar nutqida "aka", "ukam", "jon" kabi shakllar faol qo'llaniladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayollar nutqida murojaat shakllari erkaklarga nisbatan 30–40 foiz ko'proq emotsional komponentga ega. Turk tilida gender farqi asosan "bey" va "hanım" unvonlari orqali ifodalanadi. Erkalash shakllari (-cığım, -ım) ikki jins vakillarida ham uchraydi, biroq ayollar nutqida ularning chastotasi yuqoriroqdir. Qarindoshlik va yosh omillari Har ikkala tilda ham qarindoshlik nomlari murojaat tizimining muhim qismi hisoblanadi. O'zbek tilida qarindosh bo'lmagan shaxslarga ham "aka" yoki "opa" deb murojaat qilish yaqinlik va hurmatni ifodalaydi. Turk tilida esa bunday murojaat ko'proq haqiqiy qarindoshlik doirasida saqlanib qolgan. Madaniy va sotsial o'zgarishlar Globalizatsiya va shaharlashuv jarayonlari turk tilida "sen" shaklining yoshlar nutqida kengayishiga olib kelmoqda. O'zbek tilida esa an'anaviy murojaat shakllari (ustoz, domla, hazrat) nisbatan barqaror saqlanib qolmoqda. Korpus tahlillari o'zbek nutqida obrazli va emotsional murojaat shakllarining ustunligini, turk tilida esa standartlashgan birliklarning ko'pligini ko'rsatadi.

Xulosa O'zbek va turk tillaridagi murojaat shakllari umumturkiy ildizlarga ega bo'lsa-da, ularning sotsiolingvistik xususiyatlari sezilarli farqlanadi. O'zbek tilida murojaatlar ko'proq hurmat, yaqinlik va emotsional iliqlikni ifodalasa, turk tilida ijtimoiy masofa va rasmiylikni belgilovchi T/V qarama-qarshiligi ustuvor hisoblanadi. Gender, yosh va qarindoshlik omillari har ikki tilda muhim rol o'ynaydi, biroq o'zbek tilida murojaat shakllarining variantdorligi va obrazliligi

yuqoriroqdir. Ushbu tahlil til va madaniyatning o‘zaro uzviy bog‘liqligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 1. O‘zbek va turk tillarida murojaat birliklari. Bitiruv malakaviy ishi. Toshkent, 2025.
2. Linguistic Functionality of Uzbek Electronic Corpus. ResearchGate, 2021.
3. O‘zbek tilida murojaat shakllari va ularning gender xoslanishi. Oriental Journal of Academic and Multidisciplinary Research, 2025.
4. Brown, R., & Gilman, A. The Pronouns of Power and Solidarity. 1960.
5. O‘zbek va ingliz tillarida murojaat shakllari. The Role of Exact Sciences in the Era of Modern Development, 2023.
6. Özer, N. et al. Corpus-based analysis of address forms in Turkish. 2019–2022.